

COMENTARI BIBLIOGRÀFIC

**Pierre Hadot,
*Wittgenstein y los límites
del lenguaje.***

Traducció de Manuel Arranz.

València: Pre-Textos, 2007, 144 pàg.

Amb aquest volum, l'editorial Pre-Textos de València continua publicant, en castellà, treballs importants per comprendre la veritable intenció o finalitat del pensament del filòsof austríac Ludwig Wittgenstein (1889-1951). Cal recordar, per exemple, que aquesta casa ha estat la primera a publicar la traducció castellana dels diaris personals de Wittgenstein dels anys trenta: *Movimientos del pensar. Diarios 1930-1932 / 1936-1937*. Traducció d'Isidoro Reguera. València: Pre-Textos, 2000, que són fonamentals per entendre correctament la seva vivència religiosa i alhora el lligam d'aquesta amb la seva concepció de la filosofia com a reflexió sobre els límits del llenguatge.

El volum que recensionem recull quatre treballs de Pierre Hadot: els dos primers sobre el *Tractatus Logico-Philosophicus* (= TLP) i els dos darrers sobre les *Philosophische Untersuchungen* (= PU). Es tracta, doncs, d'articles publicats separatament en revistes i que apareixen reunits per primer cop en aquesta edició en format llibre de l'any 2005 (original francès). Els uneix la mateixa preocupació: explicar el darrer sentit, objectiu o finalitat de les dues filosofies del llenguatge de Wittgenstein. Cal reconèixer de seguida que, a 57 anys de la mort

d'aquest filòsof tan controvertit del segle XX, la importància historicoexegètica dels quatre articles de Pierre Hadot és evident. Per dues raons: 1) van ser escrits pocs anys després de la mort del vienès (entre 1959 i 1962), quan el debat sobre la incompatibilitat entre TLP i PU estava molt encès i reflectia, més aviat, els enfrontaments dialèctics entre diferents escoles filosòfiques; 2) la independència de criteri i l'objectivitat que Pierre Hadot mostra en aquests escrits a l'hora d'interpretar el que Wittgenstein perseguia en darrera instància, tant pel camí logicoformal del TLP com en la forma d'anàlisi del llenguatge quotidià en les PU, el converteixen en un clar exponent del que actualment, i des de fa uns trenta anys, es considera una visió exegètica correcta del pensament de Wittgenstein. Tenen el mèrit, doncs, d'haver-se anticipat històricament a l'exegesi anglosaxona, que ha acabat triomfant després.

En el prefaci (pàg. 15-29), Hadot relata que va entrar en contacte amb l'obra de Wittgenstein durant l'any 1953 o 1954, atret sobretot per l'estranya relació que el TLP estableix entre la lògica, el silenci i la mística. L'any 1959 va pronunciar una conferència al *Collège Philosophique*, dirigit per Jean Wahl, en què comunicava que la relació entre lògica i mística en el TLP només es pot entendre des de l'intent de fixar els límits del llenguatge. El canvi de filosofia del llenguatge operat en les PU de la mà del concepte de *jocs de llenguatge* el va por-

tar al convenciment que l'intent de Wittgenstein era, també ara, el mateix: establir els límits del llenguatge des del llenguatge mateix, per tal de modificar la nostra manera de veure i de viure el món. Una segona conferència a l'esmentat *Collège Philosophique* sobre les PU li va permetre expressar públicament aquestes idees. Els quatre articles del volum present són el resultat d'aquests estudis i conferències. L'autor, però, s'ha vist obligat, en revisar aquests treballs tan antics, a modificar algun punt de la seva interpretació de Wittgenstein. L'aspecte més decisiu consisteix a entendre amb més cura què podia significar en la ment del vienès l'expressió *allò que és místic* (TLP 6.44 i 6.45). No es tracta simplement d'allò que per als neoplatònics és inefable, ni tampoc de l'inefable en l'experiència mística tradicional, sinó de l'experiència particular de Wittgenstein: «[...] es tracta d'una sensació, una emoció, una experiència afectiva (*Erlebnis* i no pas *Erfahrung*) que no es pot expressar, car es tracta d'una cosa aliena a la descripció científica dels fets, que se situa aleshores en el pla existencial o ètic o estètic» (pàg. 22-23). La *Conferència sobre ètica* de 1929 aclareix el contingut d'aquesta experiència: és la meravella de veure el món com un miracle i la meravella de sentir-se segur passi el que passi. Les darreres tesis del TLP contenen, doncs, la clau del sentit de tota l'obra. I mostren un clar paral·lelisme entre l'intent de Schopenhauer d'alliberar el coneixement de la voluntat i de la individualitat, i l'intent de Wittgenstein d'alliberar el subjecte metafísic dels fets del món i del món com a totalitat limitada de fets. L'ésser humà només contempla el món correc-

tament com a subjecte transcendental, no pas com a subjecte psicològic, car aquest subjecte metafísic és el límit del món (TLP 5.632, 5.633 i 5.641). I només contempla el món correctament qui assoleix la perspectiva de l'eternitat (*sub specie aeterni*, TLP 6.45). O sigui, tot el sentit del TLP sembla descansar en la intenció de preservar, mostrant-lo sense parlar-ne, l'ordre del transcendent com a solució, fora del món, al problema de la vida en el món. Per això Wittgenstein va viure tota la vida intentant realitzar un ideal de saviesa silenciosa, indiferent als fets del món. I les seves dues filosofies del llenguatge, incompatibles entre si, no són res més que dos mitjans diferents d'ajudar el lector a assolir aquest ideal ètic, estètic i místic alhora.

En els anys cinquanta i seixanta del segle XX, Pierre Hadot ja ofería així des de França una interpretació del TLP i de les PU que reconeixia clarament la intenció metafísica i religiosa de les filosofies de Wittgenstein. I mostrava, per tant, que aquesta intenció, en romandre constant al llarg de tota la vida de l'autor, unificava els dos mètodes incompatibles d'anàlisi del llenguatge, de manera que, si en la superfície era possible distingir entre *Wittgenstein I* i *Wittgenstein II*, en el fons no existia més que una única manera d'entendre la relació entre el món i el transcendent: el silenci respecte del que no pot ser dit i una forma de vida que encarni una referència permanent (ètica, estètica i mística) al transcendent, o sigui, que el mostri en el límit del món que és el subjecte metafísic. Podem afirmar que, si aquesta concepció de l'obra i la vida de Wittgenstein s'hagués divulgat suficientment a Espanya abans dels anys

setanta, hauríem superat més de pressa tant la lectura neopositivista del TLP com la lectura merament analítica de les PU. No deixa de ser, doncs, irònic que l'editorial Pre-Textos ens ofereixi ara (any 2007) en castellà un material interpretatiu tan valuós que ja ens hauria anat bé de tenir-lo fa 50 anys. Els quatre treballs de Pierre Hadot que recull el llibre es poden sintetitzar com segueix.

1. «Reflexions sobre els límits del llenguatge a propòsit del *Tractatus Logico-Philosophicus* de Wittgenstein» (pàg. 31-55). Publicat com a article a: *Revue de Métaphysique et de Morale*, 63 (1959), 469-484. Subratlla que el TLP descobreix que el llenguatge humà té límits insuperables que fan que el discurs sobre el llenguatge mateix i sobre allò que transcendeix el llenguatge i el món estigui abocat al més complet silenci. Per això l'autor mateix va callar després d'acabar la seva primera obra: «Tinc la impressió que Wittgenstein va voler posar aleshores en pràctica les conclusions del *Tractatus*, val a dir, la renúncia a la filosofia a favor de la vida i de la mística» (pàg. 35). El TLP exposa quina és l'estructura lògica del llenguatge, que comparteix amb el món, i mostra així que els problemes filosòfics provenen, justament, de no entendre la lògica del llenguatge. Aquest programa va fascinar Schlick, Waismann, Carnap i Neurath (Cercle de Viena), els quals, però, no van saber entendre, i van rebutjar, el misticisme i la criptometafísica de les darreres tesis i del sentit de tota l'obra. La pregunta clau per a Hadot era i és: «Què es proposava Wittgenstein quan va escriure el seu *Tractatus*?» (pàg. 37). Resposta: guarir la filosofia dels pseudoproble-

mes que ella mateixa genera en fer un mal ús del llenguatge. La traça dels límits lògics del llenguatge ens permet identificar aquest mal ús: les proposicions filosòfiques no respecten la forma lògica del llenguatge, estan mancades de l'estructura d'un fet possible, no són representatives, deixen de *dir* res que sigui significatiu. «De manera que el llenguatge és, en un cert sentit, el seu propi límit. I és amb aquest límit propi que topa el llenguatge filosòfic» (pàg. 42). El llenguatge és un fet fonamental de la filosofia, el seu veritable *a priori*. Per això el mateix TLP és un conjunt de proposicions sense sentit. Però és així com compleix la seva finalitat: «Hi ha tota una esfera en què, per la seva inexactitud mateixa, el llenguatge mostra el que no es pot expressar» (pàg. 47). El llenguatge, vivenciat com a sentiment de limitació o de totalitat, apunta a l'esfera transcendental de l'ètica, l'estètica i la mística, ja que des de dins del món-llenguatge no es pot donar un sentit al món, a l'existència. Per això està justificat el silenci com a forma de vida metafísica: «És indubtable que la darrera paraula del *Tractatus* és una crida al silenci» (pàg. 53). Com deia Karl Jaspers, la darrera marca de la Transcendència és el silenci.

2. «Wittgenstein, filòsof del llenguatge (I)» (pàg. 57-78). Publicat com a article a: *Critique*, 149 (1959), 866-881. Correspon a una sèrie de dos: aquest, centrat en el TLP, i el següent, dedicat a les PU. Entre aquest article i l'anterior, la interpretació del TLP no presenta cap diferència substancial. Només paga la pena de subratllar que Hadot constata que, l'any 1959, el TLP continuava sent la Bíblia del neopositivisme. Per això ell s'apressa a desmentir la

teoria freqüent en l'època segons la qual les PU s'explicarien sense, i contra, el TLP: «Com el “jove Marx” o el “jove Hegel”, el “jove Wittgenstein” il·lumina i en ocasions supera el “segon”» (pàg. 62). En la seva interpretació del TLP, comença recordant que el pròleg ja revela la intenció de fundar un positivisme radical. Amb la teoria lògica dels límits del llenguatge, el jove Wittgenstein ja no hauria cercat de delimitar l'esfera del que és vertader, sinó d'allò que té sentit. Aquesta és la raó de la formulació d'una identitat d'estructura lògica entre l'univers físic i el llenguatge: és la teoria de la proposició amb sentit com a figura del fet, com a representativa d'un possible estat de coses. El simbolisme de la lògica formal simplement mostra que una proposició està construïda, o no, segons aquesta estructura lògica comuna al món, al llenguatge i al pensament. I així és com es constata també que «[...] els sense-sentits filosòfics provenen tot sovint d'una reïficació de pures funcions lògiques, o bé, cosa que ve a ser el mateix, d'una necessitat de representar l'irrepresentable, o de pensar l'impensable [...]» (pàg. 69). Aquesta teoria del llenguatge és positivista en el sentit que tot positivisme es caracteritza per l'eliminació de qualsevol *a priori* (TLP 3.04). De fet, la possibilitat de significativitat del llenguatge és interna al llenguatge: «Les proposicions universals i necessàries que trobem en lògica, les lleis, els principis de la lògica són purament formals» (pàg. 70). El llenguatge descansa en els seus propis límits, i la lògica formal els fa patents amb el seu simbolisme. Per això les proposicions filosòfiques –àdhuc les del TLP– són sense sentit: l'activitat filosòfica consisteix a descobrir el

seu propi sense-sentit. I aquesta és la paradoxa que ens ofereix el jove Wittgenstein i que ha de fer-nos reflexionar, ja que el positivisme del TLP apunta a aconseguir la correcta visió del món, tendeix vers l'inexpressable, i no propugna pas un replegament de l'home en la seva finitud: «El positivisme de Wittgenstein desemboca, d'aquesta manera, en la mística [...]» (pàg. 74; TLP 6.522). Hadot interpreta la referència a la mística com un èxtasi: «L'èxtasi místic correspon per a Wittgenstein, al meu parer, en aquesta sortida dels límits del món i del llenguatge en virtut de la qual el món i el llenguatge mateix apareixen com a sense-sentits» (pàg. 74-75). Per tant, el positivisme del TLP té per finalitat obrir les portes a la Transcendència: «Ara bé, és precisament en aquesta situació insuperable en què se'n mostra la Transcendència» (pàg. 75). Car l'essència del llenguatge rau a tendir vers l'inexpressable. I aquest resultat interpretatiu obligaria a una revisió de la història de la filosofia moderna: «El llenguatge apareix com una estructura insuperable de l'ésser humà. La història de la filosofia, i especialment la crítica kantiana, haurien de ser examinades des d'aquest punt de vista. Tot *a priori* és “lingüístic”» (pàg. 77). Per tant: «El problema de la Transcendència també s'ha de formular des del punt de vista del llenguatge» (pàg. 78).

3. «Wittgenstein, filòsof del llenguatge (II)» (pàg. 79-96). Publicat com a article a: *Critique*, 150 (1959), 972-983. Correspon al segon de la sèrie de dos esmentada abans i està dedicat a les PU. Aquesta obra marca una profunda evolució respecte del TLP i en corregeix els errors. «De l'un a l'altre, tanmateix, la inspiració i la finalitat de

Wittgenstein romanen idèntiques. El que ens proposa és una terapèutica. La filosofia és una malaltia del llenguatge: els problemes filosòfics sorgeixen quan “el llenguatge se’n va de vacances” (§ 38)» (pàg. 81-82). Contra la dicotomia habitual dels anys cinquanta i seixanta entre el TLP i les PU, Hadot en subratlla sobretot la unitat: «Wittgenstein continua, per tant, consagrat a la mateixa missió: aportar una pau completa i definitiva a la inquietud metafísica» (pàg. 82). El mal ús, però, del llenguatge ja no es deu ara a la violació de la seva estructura lògica, sinó que «[...] els filòsofs s’equivoquen en cercar una cosa diferent del funcionament normal del llenguatge quotidià» (ib.). Les PU examinen, doncs, l’ús amb sentit del llenguatge tal com funciona *de facto* en la vida diària. I així obliguen la filosofia a renunciar a un llenguatge que no estigui inserit en la praxi, en l’activitat real dels parlants. L’admiració per l’estructura lògica del llenguatge (TLP) cedeix ara el lloc a l’admiració per la realitat familiar i simple del llenguatge quotidià. Aquest fenomen originari o *Urphänomen*, i no la lògica transcendental, a compleix ara la funció d’únic *a priori* existent. L’únic llenguatge amb sentit és, justament, el llenguatge quotidià, i és impossible superar-lo: no hi ha res fora d’ell que presideixi les regles que el fan significatiu quan s’utilitza correctament: «En la darrera obra de Wittgenstein, són els “jocs de llenguatge” els que constitueixen aquest cop els límits infranquejables en què es poden arrelar les proposicions amb significat» (pàg. 86). No hi ha significat independent de l’activitat lingüística, de l’ús del llenguatge en una situació comunicativa, en una praxi com-

partida, en una forma de vida. Explicar per què el llenguatge té un significat remet al llenguatge mateix: és l’activitat lingüística mateixa la que produeix significats. I els jocs de llenguatge, igual que les formes de vida col·lectives, són mútuament irreductibles: no es pot interpretar tot el llenguatge a partir de la descripció o definició ostensiva, ni a partir de la lògica, car també aquests són dos tipus concrets de jocs de llenguatge entre moltíssims altres. I només existeix el llenguatge públic, objectiu i social que genera, ell mateix, els significats socialment compartits. Per tant, ens cal reconèixer els límits infranquejables que el llenguatge real ens imposa des de l’interior de cada joc de llenguatge. «La filosofia “terapèutica” de Wittgenstein es proposa, per tant, guair-nos de l’obsessió metafísica en retornar-nos a l’*Urphänomen*, a l’activitat lingüística quotidiana, a la irreductible diversitat dels seus jocs de llenguatge, val a dir, de les nostres actituds i de les nostres formes de vida: no existeix un llenguatge, expressió d’un pensament capaç de concebre significats que preexistirien al llenguatge [...]» (pàg. 94). La filosofia s’erra en no veure que el seu llenguatge és un paràsit del llenguatge quotidià; per això l’emmascara i el reprimeix. Ara bé, l’escriptura mateixa de les PU revela una paradoxa inevitable, com la del TLP: «[...] aquesta propietat incomparable que té el llenguatge de poder significar-se ell mateix i referir-se a ell mateix» (pàg. 96). Amb (i malgrat) el llenguatge filosòfic, l’ésser humà pot tornar al fenomen primitiu i originari del llenguatge quotidià.

4. «Jocs de llenguatge i filosofia» (pàg. 97-118). Publicat com a article a: *Revue de*

Métaphysique et de Morale, 67 (1962), 330-343. Dels quatre treballs del volum, és el segon que interpreta les PU. Contràriament al punt de vista segons el qual Wittgenstein continuaria aniquilant la filosofia, però ara sobre bases diferents, Hadot comenta: «Jo no crec pas que aquest segon llibre, com tampoc el primer, posi fi a la filosofia. Soc, però, de l'opinió que la crítica de la filosofia que fa Wittgenstein pot ajudar la filosofia mateixa a comprendre les seves pròpies contradiccions» (pàg. 100). En efecte, les PU subratllen que els problemes filosòfics sorgeixen de la confusió entre jocs de llenguatge diferents. Aquesta seria ara la base de l'error de la filosofia, i no la reïficació de pures funcions lògiques que proposava el TLP. Per això les PU renuncien a la noció de *llenguatge ideal*, car el llenguatge quotidià no pot ser superat per cap altre. L'única filosofia possible és aquella que no afegeix res als jocs de llenguatge de la vida quotidiana. El llenguatge real és inexacte, però funciona bé en relació amb una situació determinada. No cal substituir-lo per cap llenguatge perfecte, ni cal partir d'una definició metafísica de *joc de llenguatge*, per utilitzar el llenguatge de manera significativa. L'arrel, doncs, dels problemes filosòfics es troba en la ignorància d'aquesta diversitat de funcionament de la parla humana. Mostren l'error de «[...] representar-se qualsevol activitat lingüística com una activitat de denominació o de designació d'objectes» (pàg. 103). Com en el cas de sant Agustí a les *Confessions*, un joc és pres com a canònic per a tot el llenguatge. Però això genera dificultats filosòfiques insolubles i fa que el llenguatge dels filòsofs giri boig sobre si mateix. El llenguatge no

funciona sempre d'una sola manera: transmetent o traduïnt pensaments: «No existeix un objecte interior que correspondria a l'expressió lingüística [...]» (pàg. 104). O sigui: «[...] crec que el mèrit de Wittgenstein rau a fer-nos entrellucar que filosofem en “el” llenguatge, en “un” llenguatge i en un “joc” de llenguatge» (pàg. 105). El llenguatge ens embruixa perquè el seu caràcter de signe fa que ens imaginem un objecte amb el seu significat: crea la il·lusió de ser un sistema de signes que fa d'intermediari entre el nostre pensament i els objectes del món. El cas, però, és que no podem arribar al nostre pensament ni als objectes sense el llenguatge. No podem sortir del llenguatge per trobar-li un *a priori* que el domini: vivim sempre en un estat d'impotència natural i immutable. I per això tampoc no hi ha mai una filosofia *pura*: «[...] tot filòsof manlleva inconscientment del llenguatge quotidià les seves certeses, les seves evidències i les seves estructures» (pàg. 108). O sigui, la potencialitat de significat del llenguatge és pròpia del llenguatge: no li ve atorgada de fora estant. No podem col·locar-nos fora del llenguatge per fer correspondre a cada paraula una idea diferent. En realitat, el llenguatge no parla de res més que d'ell mateix. «No tenim cap altre remei que reconèixer que el llenguatge s'imposa al filòsof com una estructura insuperable i que topem aquí, com diu Wittgenstein, amb un fenomen originari» (pàg. 109). A més, cada llengua particular constitueix una visió de l'univers completament diferent, que completa la visió de la nostra llengua materna. I, finalment, filosofem en *un joc de llenguatge*, o sigui, amb una actitud i una forma de vida que donen signifi-

cat a les nostres proposicions. I això implica que tampoc no podem donar significat a les proposicions dels filòsofs sense situar-les prèviament en el joc de llenguatge en què apareixen. «Els filòsofs antics comprenien molt millor que nosaltres el significat d'aquestes diferències en els jocs de llenguatge» (pàg. 114). I la filosofia es practicava més aviat com un exercici espiritual, una via, un mètode per aconseguir la correcta visió del món, i no tant com una exposició de dogmes. En època moderna, en canvi, la filosofia tendeix a adreçar-se a un suposat auditori universal, a una raó impersonal, i a prendre les característiques i les exigències d'una *Summa* dogmàtica. En conclusió, segons Pierre Hadot, les PU ens introdueixen «[...] en una reflexió sobre les condicions “lingüístiques” de la filosofia [...]» (pàg. 118). I susciten així, igual que amb el TLP, la mateixa admiració pel llenguatge com a fenomen originari i la mateixa consciència aporètica, car mostra el que és inexpressable en l'aporia d'emprar un llenguatge que no correspon a un joc significatiu de llenguatge.

Fins aquí, Hadot. Però el llibre encara recull un estudi molt interessant, que no és seu, sobre la importància de la forma literària en Wittgenstein: Gottfried GABRIEL, *La lògica com a literatura? Observacions sobre el significat de la forma literària en Wittgenstein* (pàg. 125-141). Va ser publicat primerament com a article en alemany a *Mercur*, 32/359 (1978), 353-362. L'autor vol mostrar que una atenció adequada a la forma literària del vienès fa possible superar la dicotomia predominant a l'hora d'interpretar Wittgenstein: la concepció logicoepistemològica i l'existencialista, que corres-

ponen a les dues parts en què sembla dividit el TLP, val a dir, l'anàlisi lògica del llenguatge i les tesis finals de to existencialista. Ara bé, tot el llibre apunta a l'inefable, a la tesi 7: «Sobre allò de què no es pot parlar, hom ha de callar». L'autor diu: «El silenci de Wittgenstein és, per tant, un silenci carregat de significat» (pàg. 131). Cosa que fa que Wittgenstein no sigui un positivista, sinó més aviat algú que filosofa d'una manera existencial, en el sentit que persegueix la finalitat de veure el món d'una manera justa, assolint el que l'ètica vol assolir sense poder-ho ensenyar. «Així, a la base de la comprensió del *Tractatus*, ens trobem amb aquesta paradoxa digna d'atenció: Wittgenstein guarda silenci obstinadament sobre el que considera, justament, la cosa més important» (pàg. 132). El sentit, doncs, del TLP és ètic, com l'autor va revelar, en carta de 1919, a von Ficker. I la forma literària, si no la considerem secundària o accessòria, així ho confirma. Aquesta, que consisteix en la tècnica de l'aforisme, va ser escollida expressament per Wittgenstein per tal d'expressar pensaments i evitar discursos buits: «Expressar els pensaments encertant en el clau és, dit concisament, la finalitat del mode d'expressió aforística» (pàg. 136). Per influència explícita de Karl Kraus, l'aforisme com a forma literària encaixa perfectament en els continguts i el sentit del TLP: «El valor del *Tractatus* per a Wittgenstein es troba determinat de manera decisiva pel fet que està compost d'aforismes» (ib.). Com que l'ètica, com a regne del valor absolut, consisteix a escometre contra els límits del llenguatge de forma paradoxal, i com que el sentit del TLP també pot definir-se com

a finalitat ètica, el mateix text escrit del TLP «[...] és un acte ètic, en la seva voluntat de transmetre la justa visió del món amb l'ajut de proposicions que són sense-sentits» (pàg. 137). Wittgenstein va utilitzar, de fet, de manera conscient la idea d'aforisme desenvolupada per Kraus: amb una sola frase i un sol salt, o sigui, encertant en el clau, la proposició ha de superar la veritat, essent una mitja veritat o una veritat i mitja. Aquí rau la bellesa dels aforismes: *superen* la veritat de la lògica i de la ciència tot indicant el camí per contemplar el món de manera correcta. L'aforisme és per a Wittgenstein la forma adequada per expressar el sentit transcendent de la vida. Per tant: «[...] el sentit ètic, que es deixa "dir" en les proposicions, "es mostra" en la forma estètica de l'aforisme. Aquest és el significat filosòfic de l'element literari contingut en el *Tractatus* de Wittgenstein» (pàg. 139). I aquesta finalitat de la primera filosofia va continuar després, malgrat que l'autor del TLP en criticà la majoria de les idees. Fins i tot, el llenguatge filosòfic del Wittgenstein *post-Tractatum* va continuar sent literari. «Aquí es manifesta la unitat del filosofar en les dues filosofies de Wittgenstein» (pàg. 140). En conclusió: «El *Tractatus* i les *Investigacions filosòfiques* no són, ni l'un ni l'altra, obres didàctiques. El que ajuden a descobrir no són proposicions vertaderes, sinó unes determinades actituds. Si hom volgués aplicar-los un concepte que les resumís i que els fos comú, aquest concepte podria ser "saviesa"» (pàg. 141).

La síntesi anterior posa en relleu que la lectura dels quatre treballs de Pierre Hadot, conegut especialista francès en filosofia an-

tiga, és altament recomanable, car l'antiguitat d'aquests articles no fa res més que confirmar que en el nostre àmbit llatí van ser poques les persones que en les dues primeres dècades després de la mort del vienès van entendre correctament la veritable intenció de les seves filosofies. Separar nítidament i preservar l'esfera del Transcendent –vivenciat èticament, estèticament i místicament– i resoldre així el problema del sentit de la vida fent inviable el llenguatge metafísic: vet aquí com Wittgenstein va afrontar la crisi cultural que es vivia a la Viena del *fin-de-siècle* i, més àmpliament, a l'Europa nascuda de la modernitat. Amb la seva interpretació de les filosofies del llenguatge del TLP i de les PU, així com de la unitat de fons en què recolzen malgrat ser incompatibles en la superfície, Pierre Hadot es va acostar molt a la finalitat que Wittgenstein perseguia i que, si no encaixava bé en el programa neopositivista i logicoformal del Cercle de Viena, tampoc no coincidia amb una filosofia analítica del llenguatge ordinari que, malgrat referir-se al *segon Wittgenstein*, no tenia ni cap pretensió ni cap sensibilitat metafísica.

Dit això, però, convé destacar tres limitacions que trobem en el volum de Pierre Hadot. 1) La traducció de la tesi setena del TLP es fa sempre de manera incorrecta. El text alemany utilitza a consciència el verb modal *müssen*, que connota una obligació incondicional, objectiva i inapel·lable, davant la qual no fer-ne cas és una decisió personal que no suprimeix l'exigència de respecte que el verb imposa. Per tant, en comptes de traduir «De lo que no se puede hablar, mejor es callarse», que és una traducció castellana fixada per Tierno Galván

en la seva versió del TLP de 1957 i repetida després d'ell mimèticament i acrítica, caldria ser més fidel al text original i al sentir de Wittgenstein. En la nostra versió al català de l'edició crítica del TLP, publicada per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 2005, hem raonat i proposat la traducció següent: «Sobre allò de què no es pot parlar, hom ha de callar». La contundència de l'expressió és de Wittgenstein mateix. 2) Precisament és en aquesta tesi setena on es troben condensats el sentit i la finalitat de tot el TLP, tal com suggereix Gottfried Gabriel: preservar l'esfera del Transcendent per la via del silenci, en la mesura que callar sobre ètica, estètica, mística i metafísica permet de no degradar el Transcendent amb xerrameca insulsa (*Geschwätz*), expressada amb proposicions sense sentit (TLP) o saltant-se les regles dels jocs de llenguatge (PU). És una llàstima que Pierre Hadot no vegi prou sistemàticament que el primer aforisme del TLP: «El món és tot el que és el cas» (1), ja apunta a la tesi setena: «Sobre allò de què no es pot parlar, hom ha de callar», de manera que tot el text no ofereix res més que la construcció metòdica del pont que enllaça totes dues proposicions, desplegant un moviment d'estructura en espiral que avança cap endavant i cap amunt, vers «allò que és més alt», reprenent tesis anteriors i anticipant tesis posteriors, igual com s'acostuma a percebre en les simfonies de Beethoven. Hem raonat i justificat àmpliament aquesta interpretació estructural del TLP en la nostra tesi doctoral titulada *L'imperatiu del silenci. Sentit del "Tractatus" de Wittgenstein a la llum de la tesi setena*, publicada per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 2008. Se'n pot veure una

síntesi en l'article «Sentit sobrenatural de la vida en el *Tractatus* de Ludwig Wittgenstein», publicat a: *Comprendre. Revista Catalana de Filosofia*, VI (2004/1), 47-78. 3) Finalment, cal esmentar que, als estudis de Pierre Hadot, els manca una mica més de sensibilitat històrica sobre el paper que es pot assignar a la totalitat de l'obra de Wittgenstein en la història de la filosofia. Avui dia constitueix una tesi força acceptada la idea que la filosofia de Wittgenstein segueix el mateix intent transcendental de Kant, només que estableix en el llenguatge, i no pas en les categories *a priori* del pensament, les condicions de possibilitat del que podem conèixer sense traspassar els límits de la raó. Wittgenstein representa, doncs, un dels intents característics, com el de Nietzsche o el de Mauthner, per exemple, d'imprimir un gir lingüístic al gir transcendental de Kant. Enfocar bé aquest punt d'història de la filosofia moderna i contemporània permetria també de valorar críticament l'aportació de Wittgenstein a la història de les idees, cosa que Hadot no fa. El volum, però, mereix ser llegit molt atentament. I cal felicitar l'editorial Pre-Textos per la seva traducció al castellà. Ja ens agradaria, a Catalunya, poder comptar amb iniciatives editorials com aquesta en català!

Joan ORDI
ESCRBCC-Generalitat de Catalunya